

Wehli Tünde

KONSTANCIA KIRÁLYNÉ A PALERMÓI DÓMBAN

Konstancia II. Alfonz aragóniai király leánya volt. 1200 körül vette feleségül Imre király, akinek 1204-ben bekövetkezett halálával megözvegyült. 1208-ban Hohenstauf II. Frigyes szicíliai király felesége lett. 1222-ben Cataniában halt meg. Második férje a palermói dómban temettette el őt. Síremléke és annak leletei a szoros magyar uralkodói vonatkozások hiányában is figyelmet érdemelők.¹

A szicíliai Hauteville-dinasztia majd a Hohenstaufok temetkezéseit az egyházpolitika határozta meg. II. Roger király (1095–1154) ilyen megfontolásokból a cefalù dómban kívánt temetkezni, megalapozandó családja temetkező egyházát. Holtteste még az életében kinyilvánított óhaja ellenére 1154-ben a palermói székesegyházba került. Fiát, I. Vilmost (†1166) sem ide, s a már az apjától számára elkészített cefalù szarkofágba fektették, hanem egy ideiglenes eltemetés után, a székesegyházi rangra emelést (1183) követően, a monreáli dóm egy neki készített, a cefalùiakat imitáló porfír szarkofágba helyezték. A Hohenstauf-dinasztia megalapítója, VI. Henrik (†1197) és felesége, II. Roger leánya, Constanza (†1198) – temetkezett ide. Majd 1215-ben VI. Henrik fia, II. Frigyes császár ide szállította Cefalùból II. Roger király két üresen álló „lapidea monumenta”-ját, hogy ezek egyikébe elhunyt apját fektesse, s idővel a másikba maga temetkezzen (†1250, 1251 februárjában temették el a palermói dómban), s megalapozza a családi-dinasztikus temetkező egyházat. Jelenleg Constanza is porfír szarkofágban fekszik.²

A monreáli és palermói síremlékek a II. Roger-féle szarkofágok leszármaszottai. Anyaguk porfír. A lábakon álló koporsók sátorteteje a rövidebb oldalakon timpanonszerű oromzatú. Az emlékkör valamennyi szarkofágja fölé egykor baldachin borult. II. Roger-é díszítetlen. A többinek oromfalát emblematikus jelvények díszítik. Ezek közül szempontunkból legfontosabb a korona. II. Frigyes szarkofágját, mely azonosítható azzal a cefalùival, amelyet II. Roger magának készített, zárt korona ékesíti. VI. Henrikét, melyet a király jövőbeni feleségének szánhatott, nyitott női korona díszíti. Constanzáén pedig, ugyancsak zárt korona látható.³

II. Roger szarkofágjai eredetileg a cefalù dóm fő- és mellékszentélyei közötti északi és déli falban nyitva hagyott szakaszban, rövidebb oldalukkal észak-déli irányban állva helyezkedtek el.⁴ A II. Roger-féle koncepció sem Monrealéban, sem Palermóban nem érvényesült, a szarkofágok a kereszthajó déli szárnyába kerültek.

A palermói templombelső 1781-es átalakítási munkálatait zavarták a 12. századi síremlékek, ezért eltávolították, ám III. Ferdinánd király utasítására 1801-ben kegyeletből mégis újra felállították ezeket. Ekkor kerültek a szarkofágok mai helyükre, a templom délnyugati végébe.⁵ Az áthozatal tényét a székesegyház nyugati falának belső oldalán ma is olvasható emléktábla rögzítette. (1. kép)

A sírokat az áthelyezéskor felnyitották. A holttestek maradványai körül mellékletek kerültek elő ekkor. Például II. Frigyes fejedelmi öltözetben, liliomos koronával, karddal és országalmával feküdt sírjában.⁶

Az eddigiek sejtetik, hogy II. Frigyes császár sokat tett azért, hogy az Hauteville-dinasztia tagjai és a Hohenstauf uralkodók egymás közelében és azonos típusú szarkofágokban nyugodjanak. Ezért meglepő első felesége síremléke.

A ma az említett kápolna nyugati falába befalazott szarkofágnak teljes egészében csak az egyik hosszabb oldala látható. (2. kép) Ezen a két szélet a szalagkereten belül egy-egy fával lezáró dombormű oroszlán- és szarvasvadászatot ábrázol. Az oldallapok és a hátlap feltehetően díszítetlen volt. A sarokakrotérionos, cseréppel fedett nyeregtetőt utánzó fedlap oldalai azonban faragottak lehetnek, mert például a jobb oldalon ívelt inda (?) formái sejthetők. A szarkofág Krisztus előtti 3–4. századi római típusú emlék.⁷ A székesegyházon belül eredetileg a porfír szarkofágok között helyezhették el.

Nehéz elfogadható magyarázatot találunk arra, hogy miért kellett Konstanciát a többtől eltérő szarkofágba fektetni. Néhány lehetőséget azért felvethetünk. Lehet, hogy az eltemetéskor a holttestnek csak ideiglenes elhelyezésére gondoltak. Az sem kizárt, hogy Konstancia a trónörökös anyjaként először abban a szarkofágban pihent, amelybe II. Frigyes kívánt temetkezni, és az ő halálakor-temetésekor, vagy későbbi feleségei egyikének a szarkofágba helyezésekor kerestek hamvainak új helyet. Részbeni magyarázattal szolgálhat a császárnak az antik művészet iránti vonzalma is. Az elmondottakon túl az sem lehetetlen, hogy a normann uralkodók porfír szarkofágjai idővel elvesztették jelentőségüket II. Frigyes művészetpártolásában. Az eredeti koncepció és funkció fokozatos elhalványulása következménye lehet az is, hogy a II. Roger-féle elhelyezési terv soha, sehol sem valósult meg később.⁸

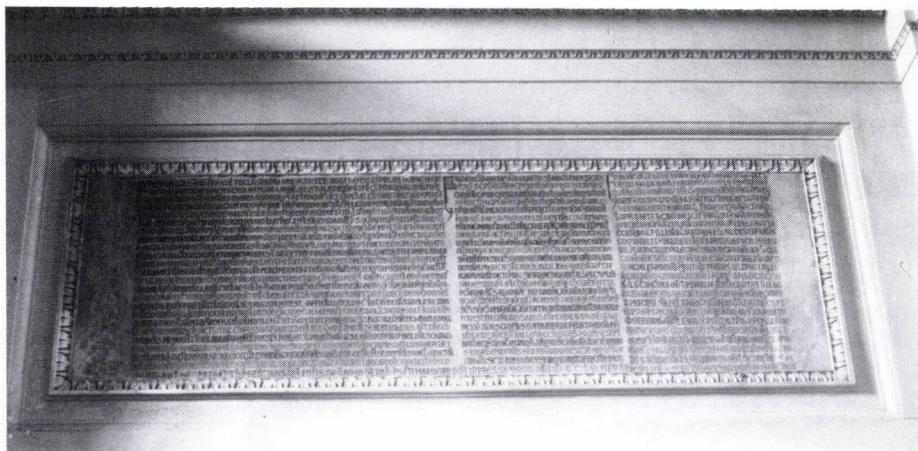
Konstancia szarkofágját már 1491-ben felnyitották. Az akciót meglepő kegyelettel végezték, a tetemhez tartozó tárgyakat gondosan kezelték és visszahelyezték a sírba.⁹ Valószínűleg ez időben, a mellékletek tanulmányozására támaszkodva készült a fedlap peremén és sarokakrotérionján olvasható, az elhunyra vonatkozó humanista antiqua betűs felirat, melyet újabban fekete festékkel durván bemázoltak. A felirat az elhunyt nevét, halála évét és helyét, s emellett rangját közli. A peremen: „† SICANIE · REGINA FVI · CONSTANTIA CONIVNX · / AVGVSTA · HIC · HABITO · NVNC · FEDERICE · TVA.” Az akroterionon: „OBIIT · / CATANIE · / MCCXXII.”

A szarkofágot 1781-ben, a befalazás előtt nyitották fel újra. A császárné koronája, ruhájának maradványai és ékszerei nyilván az 1491-es vizsgálat gondosságának köszönhetően ekkor egy ládából kerültek elő. A munkálatokat egy tudósokból álló bizottság figyelme kísérte. Az előkerült tárgyakat gondosan lajstromozták, leírták és lerajzolták, majd 1784-ben publikálták. Az egykorú dokumentáció és a ma is meglévő emlékek alapján 1781-ben a következő tárgyak kerültek elő a sírból: a korona, a hozzá tartozó bélés maradványaival, egy ékszer, öt darab köves gyűrű, a ruha nyakszegélye és az elhunyt azonosítását szolgáló mellkorong. Az ékszernek (övdísz) röviddel a közzététel után nyoma veszett.¹⁰ A palermói dóm kincstárának anyagát bemutató kiállításon a bennünket érdeklő leletegyüttesből 1997-ben a korona, a mellkorong és három gyűrű volt látható.

A 13. század eleji szicíliai készítésű mellkorong egy 5–6 cm. átmérőjű ezüst körlap. (3. kép) Fönt két, lent egy lyuk szolgált szögeccsel való felerősítéséhez. A lapot vízszintesen vonalozták, s a kereszt alatt kilenc sorban a capitalis és unciális betűket egyaránt alkalmazva vésték be a szükséges szöveget: „+ / HOC : EST : CORPVS : DNE : / CŌSTĀCIE : ILLVSTRIS : ROMA- / NORȝ / : IMPERATRICIS : SĒP : AVGV/STE : ET REGINE : SICIL : VXORIS : / DÑI : IPATORIS : FREDERICI : ET FILIE · / REGIS : ARAGONV : OBIIT : AVT : ANNO / DÑICE : INCARNACIŌIS : MILĚO : CŌC / XŌXIIŌ : XXIIIŌ : IVNII : ŌX : I·NDĪC : / IN CIVITATE : CATANIE :” (nagy számú rövidítés feloldásával: Hoc est corpus domine Constancie illustris romanorum imperatricis semper auguste et regine Sicilie uxoris domini imperatoris Frederici et filie regis Aragonum obiit autem anno Dominice incarnationis millesimo cc^o x^oxii^o xxiii^o iunii x^o indictione in civitate Catanie). A szöveget idézve egyértelművé válik, hogy a mellkorong adataira támaszkodva készült el a szarkofág 1491 körüli felirata.

Az öt gyűrűből kiállított három (4. kép) közül az egyiket egy nagyobb téglalap alakú lapislazuli díszíti. Kövét karmok tartják. Az ovális rubint és a közel négyzet alakú zafírt a ráhajló lemezek fogják. A gyűrűk az egy rubinköves filigrános kivételével egyszerű huzalból vannak. Készítésük a 12–13. század fordulójától lehetséges, lokalizálásukhoz a részletformák nem szolgáltathatnak alapot.

A korona jelenlegi tárlójában egy igen jó állapotban levő emlék benyomását kelti. (5. kép) Claudia Guastella azonban sok pótlás-javítást észlelt rajta. Többek között megfigyelte, hogy a foglalatok, így a csúcson levő gemmáé vagy a nagy kövek filigrános foglalatjai, javítottak. A függőkön csak a bal felső három zománc rombuszlapja eredeti cloisonné, a többi nem. Az alsó szegély türkizes liliomai közül is csak kettő eredeti, a többi új. A pántok négykaréjos mezői zománcának ezüst alapja sem eredeti, hanem 19. század eleji. A javítások, pótlások ugyancsak jórészt erre az időre datálhatók, s egy palermói ötvösműhelyben készültek. A koronát már a 18. században elsőként megtekintő személyek javítottak tartották. Ezt a tényt is Guastella hangsúlyozta és értékelte elsőként. A mai koronát

1. Feliratos tábla a palermói dóm nyugati falában

2. Konstanca királyné szarkofágja

összevetette Daniele más forrás – Camillo Manganaro metszete – segítségével hitelesíthető 1784-ben közzétett metszetével. Ezek szerint a sisak formája csúcsosabb volt a mainál. A függőleges, négykaréjos díszítésű pántok közötti mezők sem voltak olyan szabályosak, mint ma. A zafirköves liliumok sem a jelenleginél egykor keskenyebb szegélyben, hanem a négykaréjos díszítésű pánt fölött helyezkedtek el.¹¹

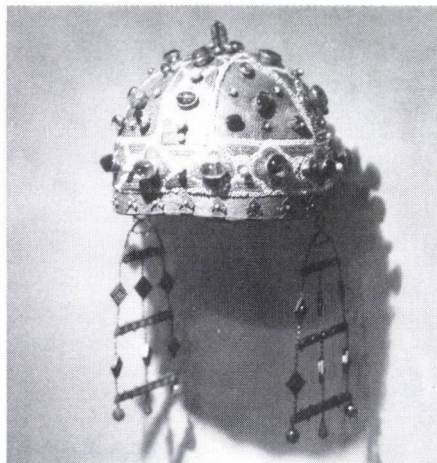
A korona a kincstárnak értelemszerűen középpontba állított tárgya. Deér József szerint ez a bizánci uralkodó kamelaukionja.¹² Ez szerepel többek között az említett porfir szarkofágok közül a II. Frigyeséként hasznosított és a Constanza hamvait befogadón. A bizánci uralkodói jelvény a szarkofágokon kívül egyéb emlékekeken, például mozaikokon is előfordul (Monreale, dóm). A kamelaukion nem női korona. Leginkább II. Frigyes császáré lehetett, s Szicília királyaként vagy 1220-ban Rómában, német-római császárrá koronázása alkalmából viselhette. Kérdés, miért került ez az uralkodói jelvény Konstancia sírjába. Lehetséges, hogy amikor 1491-ben több sírt is felnyitottak, a leletek összekeveredése következtében tették ide. Ezt a lehetőséget egyfelől a tárgy stiláris alapokon nyugvó, II. Frigyes-kori készítési ideje mellett az a körülmény is kizárja, hogy az ő sírjában nyitott korona volt.¹³ Valószínűbbnek tűnik, hogy a kamelaukion funkciót veszített illetve elhasználódott darabokhoz hasonlóan vált sírkoronává. II. Frigyes szicíliai király és német-római császár több koronát viselt, s ezek között idővel elhalványulhatott a legrégebbi, bizánci típusú normann-szicíliai uralkodói jelvény szerepe-jelentősége.¹⁴

A kamelaukion a palermói királyi udvarban alkalmazott görög ötvösök 1220 körüli munkája lehet. Ezt stílusa és technikája bizonyítja.¹⁵ Liliomos díszítése a palermói capella palatinában, a monrealei és salernói dóm ezidőbeli mozaikjain is előfordul. A pántok díszítésének kialakítása, a négykaréjos díszek megformálása egyrészt a Konstancia császárné sírjából előkerült ruhanyak szegély gyöngyhímzéses díszének elrendezésével, másrészt a rajzról ismert bambergi nagyobb korona díszítőmotívumainak szerkezetével mutat rokonságot.¹⁶ A függők zománcának analógiáját a II. Frigyes által adományozott, a koronához korban is közeli cosenzai kereszt kínálja.¹⁷ A bőséges gyöngyhímzés a kamelaukionon, valamint Konstancia ruhájának nyakszegélyén kívül az említett bambergi koronát is jellemezte, de előfordul a német-római uralkodók II. Frigyes-kori emlékein is, így egy lábbelin.¹⁸ A korona pántok közötti mezőire jellemző, csigaszerűen visszahajló aranszálak pedig ugyancsak a német-római császárok uralkodói klenodiumainak, insigne-inek együttesében, a bécsi Weltliche Schatzkammer II. Frigyes-kori díszkard- tartóján jelennek meg.¹⁹

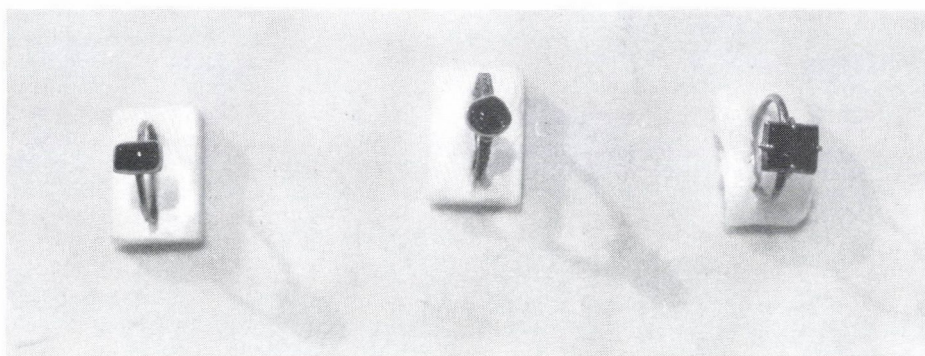
Az övdísz ma csak rajzról ismert. Ezért nem tartozik szorosan jelen munkánk témakörébe. A plasztikus, áttört ornamentikájú, drágakő-fejű szögekkel felerősített nagy gyöngyökkel díszített ékszer készítési helye vitatott. Eddig palermói, velencei illetve Rajna-Maas vidéki készítési lehetősége merült fel. A lokalizálás körüli bizonytalanság okát Kovács Éva a

3. Konstanca királyné mellkorongja

5. Konstanca királyné halotti koronája

4. Konstanca királyné gyűrűi

tárgy rendeltetésében, a készítési korának tekinthető 13. század elejének nemzetközi jellegű udvari művészetének sajátosságaiban, s ezen belül korai helyében látja.²⁰ Így ez az ékszer átmenetet képezhetett a palermói királyi udvar hagyományos bizantinizáló normann-szicíliai kultúrája és a korszerűbb, internacionálisnak is nevezhető udvari művészete között.

Talán ennek a folyamatnak egy állomását képezi a problémákban bővelkedő, hánnyatott sorsú Konstanca-szarkofág és leletgyűjtésének egésze.

JEGYZETEK

- ¹ Konstancia első férje, Imre király 1204 november 30-i halálát követően, a belviszályok miatt, a már az apja életében kis gyermekként megkoronázott fiával, III. Lászlóval, a házassági szerződésben foglaltak alapján öt megillető s egyéb ingóságokkal elhagyva Magyarországot VI. Lipót osztrák herceghez menekült. Innen, gyermeke 1205-ben bekövetkezett halálát követően, miután a koronát és egyéb kincseket is visszaküldött II. András királynak, visszatért szülőhazájába. Sírleletének egyetlen olyan darabja sincs, amelyet magyarországi eredetűnek tekinthetünk. Esetleg a legszemélyesebb ékszerek, a gyűrűk között lehetett magyarországi darab.
- ² A síremlékekről és azok áthelyezésének, felállításának vitatott kérdéseiről: DEÉR, Josef: *The Dynastic Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily*. Cambridge /Mass./ 1959. 46–77., ism.: DEMUS, Otto, in: *Kunstchronik* 13(1960) 11–19., különösen 12–13., DEÉR, Josef: *Das Grab Friedrichs II.* in: *Probleme um Friedrich II. Vortrage und Forschungen*. Hrsg. J. FLECKSTEIN, Sonderdruck Bd. XVI. Sigmaringen 1974. 261, különösen: 262 skk., 369 skk., KRÖNIG, Wolfgang: *Monumenti d'arte in Sicilia*. Palermo 1989. 440 sk.
- ³ DEÉR 1974. 373 skk., DEÉR 1959. 18, 21, 22, 84, 100. kép.
- ⁴ VARGA Lívia: *II. Roger szicíliai király porfir szarkofágjának jelentéséről*. AH XXII (1994) 7. skk.
- ⁵ A régebbi megállapításokat, véleményeket összefoglalja: GANDOLFO, Francesco: *Le tombe e gli arredi liturgici medioevali*. in: *La Cattedrale di Palermo. Studi per l'ottavo centenario della fondazione*. Szerk. Leonardo URBANI. Palermo 1993. 231. skk.
- ⁶ DANIELE, F.: *I regali sepolcri del Duomo di Palermo riconosciuti e illustrati*. Napoli 1784. (1859) 80. A szoban forgó metszetet reprodukálja: MOLA, Stefania: *Itinerario federiciano in Puglia. Sulle tracce dell'imperatore*. Bari 1994. 20.
- ⁷ KRÖNIG i.m. 441., URBANI i.m. 27. A síremléket Lóvei Pálnak a tervezett katalógus céljaira készült leírása felhasználásával ismertetem. Ezúton köszönöm, hogy kézirátát felhasználhattam.
- ⁸ Az eszmei háttér elhalványulását sugallja: DEÉR 1974. 375. A cefalüi szarkofágok eredeti elrendezéséről: VARGA i.m. 9, 11 skk.
- ⁹ DANIELE i.m. 48.
- ¹⁰ A bélésről: VAROLI PIAZZA, Rosalia: *La foderella della corona di Costanza*. in: URBANI i. m. 361. skk., 54–56. kép. A leletegyüttes többi darabjáról: GUASTELLA, Claudia: *Per l'edizione critica della corona di Costanza*. in: URBANI i.m. 265 skk. különösen 472, 12. jegyzet és 274. A leletegyüttes C. Manganaro rajza alapján M. della Bella metszeteként jelent meg. in: URBANI 47–50. kép.
- ¹¹ DANIELE művének rajzát tévesnek tartja: DEÉR, Josef: *Der Kaiserornat Friedrichs II.* Bern 1952. 11. 2. jegyzet. Guastella észrevétele in: URBANI i.m. 265. skk. A 19–20. századi beavatkozást sajnos nem rögzíti olyan alapos, publikált dokumentáció, mint a korábbiakat, illetve nincs róla tudomásunk. A korona katalógustételesterű leírása a korábbi irodalommal: BIEHN, Heinz: *Die Kronen Europas und ihre Schicksale*. Wiesbaden 1957. 27. sz.
- ¹² DEÉR i.m. 1952. 19. skk.
- ¹³ MOLA i.m. 20.
- ¹⁴ II. Frigyes koronáiról: SCHRAMM, Percy Ernst: *Kaiser Friedrichs II. Herrschaftszeichen. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.-Hist. Kl. Dritte Folge Nr. 36*. Göttingen 1955. 11. skk.
- ¹⁵ KRÖNIG i.m. 441.
- ¹⁶ A korábbi irodalommal: KRÖNIG i. m. 441. A mozaikokat ld.: DEÉR 1952. XX. tábla 4–6. kép. A ruhanyak szegély: uo. II. tábla 2. kép, a bambergi korona uo. XX. tábla 1. kép.
- ¹⁷ DEÉR 1952. XXXI. tábla.
- ¹⁸ FILLITZ, Hermann: *Katalog der Weltlichen und der Geistlichen Schatzkammer*. Wien 1971. 5. kiadás. 169. sz., DEÉR 1952. XXIX. tábla 3. kép.
- ¹⁹ FILLITZ i.m. 170. sz.
- ²⁰ KOVÁCS Éva: *Árpád-kori ötvösség*. Budapest 1974. 12, 27. A Kunst im Reich Kaiser

---

Friedrichs II. von Hohenstaufen. Akten des internationalen Kolloquiums Rheinisches Landesmuseum Bonn, 2–4, Dezember 1994. (kiad. Kai KAPPEL, Dorothee

KEMPEL és Alexander KNAAK, München/Berlin 1996) c. kiadvány bevezetője szerint várható egy a szóban forgó képzőművészet kérdéseit érinti (9.).

Summary

EMPRESS CONSTANCE IN THE DOME OF PALERMO

The paper discusses the vicissitudes of the sarcophagus of Empress Constance (widow of King Emery, who subsequently married to Frederick II of Hohenstaufen, King of Sicily and Holy Roman Emperor), briefly describing the burial crown, rings, and breast disc uncovered from the grave in 1781. The paper concludes that the items listed above could not have been among the personal possessions the Queen took with her on her departure from Hungary in 1204. The burial monument and its assumed original placement, along with the burial jewelry and the remnants of clothing, all bear witness to the transitory culture of the Palermo court: a culture forming the transition between the Byzantinistic Norman/Sicilian and the international European court arts.